

Randall Collins. Violence: A Micro-Sociological Theory.

Princeton: Princeton University Press. 2008. 563 pages

עידו יואב*

בשנת 2004 פרסם רנדל קולינס את משנתו המיקרו-סוציולוגית בספר יומרני ולא מתנצל: *Interaction Ritual Chains* (IRC) (Collins, 2004). "יומרני" משום שבספר זה מציע קולינס תיאוריה אוניברסלית שכמותה כבר לא רואים במחזורתינו. תיאוריה זו מתאימה לדעתו לכל המצבים, לכל הזמנים, לכל המקומות ולכל החברות. לדידו, כל ממדי העולם החברתי באשר הם, הן ברמת המקרו והן ברמות הביניים, מבוססים על אינטראקציות מיקרו-סוציולוגיות ועל מצבים קטנים ומקומיים. שם הכול מתחיל, וכל השאר בנוי על בסיס זה. מכאן גם מתחייבת לפי קולינס קדימות תיאורטית, מתודולוגית ואמפירית לממדי המיקרו של החיים החברתיים, משום שבסופו של יום, המבנים החברתיים אמנם חשובים, אך חיי היומיום נעשים ונחווים על ידי בני אדם. ספר זה לא עורר גלים ולא זכה לתשומת לב רבה, אך קולינס לא אמר נואש, וב־2008 פורסם *Violence: A Micro-Sociological Theory*, שהוא הכרך הראשון מבין שניים של מחקר מיקרו-סוציולוגי מעמיק ונרחב שעניינו ניתוח שיטתי של מצבי אלימות בנוסח ה־IRC מ־2004, כלומר ניתוח שמדגיש את ההשפעה המכרעת שיש לאנרגיה רגשית (emotional energy) על החיים החברתיים בכלל ועל מצבים טקסיים ויומיומיים בפרט. רעיון זה לקוח מהתיאוריה הדתית המאוחרת של אמיל דורקהיים על פי פרשנויות ברוח ארווינג גופמן. בני אדם בטקסים דתיים (ובטקסי היומיום) מתקבצים יחד ומתמקדים יחד בסמלים. סמלים אלו מופרדים מהחולין, נטענים באנרגיה רגשית והופכים קדושים עבור המתקבצים. כך נוצרת סולידריות מיקרו-חברתית טקסית, מעצם ההתמקדות המשותפת באובייקטים מקודשים. סולידריות זו טוענת את היחידים באנרגיה ונוסכת בהם ביטחון וכוח לפעולה. כוח זה מתמשך ונשמר באדם גם כשהטקסים מסתיימים. כך, בני אדם בחייהם מחפשים אנרגיה רגשית זו וחוזרים על אותם הטקסים הטוענים ומעצימים אותם, ואילו האחרים נזנחים. במילים אחרות, אנשים מטבעם מחפשים סולידריות, תמימות דעים, הסכמה ושיתוף פעולה ולא עימות או אלימות.

מיום שפורסם הספר על האלימות הוא זכה לאינספור התייחסויות, תרגומים (אפילו לערבית ולסינית) ושבחים, ואף נבחר על ידי חברי האגודה הסוציולוגית האמריקאית (ASA) כספר הטוב ביותר לשנת 2011. בכך היה קולינס לסוציולוג השני בכל הזמנים שזכה בתואר נכבד זה פעמיים (קדם לו בכך רק צ'רלס טילי [Tilly]).

קולינס, שהוא ללא ספק אחד הסוציולוגים האמריקאים החשובים בדורנו, ואולי הפורה והמעוטר מכולם (חיבר עשרות ספרים), עסק במרוצת חייו האקדמיים במגוון לא שגרתי של תחומים ברמת המקרו (ניתוח מקרו-חברתי נודע פרי עטו אפילו חזה בשנת 1980 את הפירוק העתידי של ברית-המועצות ב־1989), וכן ברמת התיאוריה וההוראה, ברמה האמפירית,

* החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

גילוי נאות: בימים אלו מתארח הכותב באוניברסיטה של פנסילבניה ומשתף פעולה עם רנדל קולינס. הכרך השני של מחקר זה טרם פורסם ועתיד לעסוק בהיבטים גיאופוליטיים, ממוסדים וגלובליים של אלימות.

ובעשור האחרון גם ברמות המיקרו. למעשה, מאז גופמן נדיר למדי שחוקרים בסדר גודל כזה בוחרים, דווקא בשיא תהילתם, להתמקד בחקירה מיקרו־סוציולוגית, תחום סוציולוגי שולי יחסית. נדיר פי כמה שמחקר מעין זה זוכה להכרה כה רחבה, ולו בשל כך ראוי להסב את תשומת הלב לספר זה ולדבר בו.

כוחו הרב של הספר בא לידי ביטוי מובהק בהיקף האדיר של החומר האמפירי שהוא מכנס ומנתח. לאורך 563 עמודים סוקר קולינס בשיטתיות יותר משלושים סוגים של אלימות: פעולתם של חיילים בשדה הקרב (חי"ר, טייסים, צלפים, יחידות ארטילריה, מרגמות ובווקה); מצבים אלימים של אזרחים מול כוחות משטרה; קרבות רחוב; הפגנות אלימות; מהומות אתניות; מעשי לינץ' וביזה; פעולתם של רוצחים שכירים ומתנקשים; פעולות טרור וטרוריסטים מתאבדים; בריונות של כנופיות רחוב ואנשי מאפיה; אירועי ספורט אלימים ומאורגנים מראש כקרבות אגרוף, ואירועי אלימות אחרים בספורט, כגון חוליגניות של אוהדים מחוץ לזירה וקטטות שהתפתחו בין ספורטאים במהלך משחק; וכן אלימות המאפיינת ילדים קטנים, אלימות בתוך המשפחה ועוד.²

נדמה אפוא שכמעט כל אנשי המחקר שעניינם נושק לאלימות כלשהי ימצאו ספר זה רלוונטי מאוד, ולא מן הנמנע כי בעתיד דיון אקדמי באלימות לא יהיה שלם בלעדיו. זאת ועוד, מאחר שספר זה כה נגיש, סדור, מקיף ובהיר, דומני שהוא עשוי להיות בעל ערך רב לבעלי מקצוע שאומנותם קשורה באלימות. כך, יוכלו למצוא בו עניין מעשי קרימינולוגים, עובדים סוציאליים, שוטרים, פקידי ממשל קובעי מדיניות, מאבטחים, חיילים מקצועיים, עיתונאים וכיוצא באלה.

עוצמה נוספת שמקפל בתוכו ספר זה היא השילוב הייחודי ויוצא הדופן בין רוב המתודולוגיות המקובלות כיום במדעי החברה, בהן שימוש בנתונים סטטיסטיים; שימוש במידע איכותני מתוך שלל מחקרים אתנוגרפיים על מצבי אלימות; ניתוח טקסטים כמו עדויות, סרטים ויצירות אמנות; ובעיקר ההסתמכות על ניתוח תמונות של מצבי אלימות, ניתוח שמתגלה כמועיל ואיכותי ביותר לסוג זה של מחקר.

מבחינה תיאורטית, התרומה הגדולה של ספר זה לחקר האלימות טמונה בכך שהוא דוחה על הסף את שתי הגישות המרכזיות שאפיינו תחום מחקר זה עד עתה ומציב תחתיהן את גישת הניתוח המיקרו־מצבית במסורת דורקהיים וגופמן. ראשית, קולינס מתנגד לגישה הקרימינולוגית־פסיכולוגית, הנוטה לקשור בין המאפיינים האישיותיים של בני אדם אלימים ובין אלימות. הוא טוען נגד גישה זו שמצבים של אלימות פיזית הם נדירים מאוד בחיים החברתיים, ואפילו "המועדים", "האלימים ביותר", אינם אלימים רוב הזמן. זאת ועוד, נמצא שגם אנשים "לא אלימים" מפעילים אלימות רבה במצבים מסוימים ובשכחיות דומות. מכאן שייחוס האלימות לסוג מסוים (פתולוגי) של בני אדם אינו תקף אמפירית. שנית, קולינס דוחה את הגישה הסוציולוגית הרווחת בעניין אלימות, הנוטה לקשור בין אלימות ובין מאפייני רקע חברתיים כגון מעמד, הכנסה, השכלה, מוצא אתני וכדומה. נגד גישה זו טוען קולינס כי הקשר הסטטיסטי בין רקע חברתי ובין הסיכוי של פלוני להיות אלים אינו תקף, שהרי עניים, מודרים ואומללים יש למכביר, ורובם אינם אלימים.

2 עם זאת, קולינס מציין בעצמו שהיו סוגים של אלימות שלא נכללו במחקר רק משום שקצרה היריעה, למשל אונס, עינויים, רוצחים סדרתיים, רצח עם ועוד.

על פני גישות אלו קולינס מעדיף להתמקד בהשפעה הסוציולוגית המכרעת שיש לדינמיקה של מצבים ברמת המיקרו. הוא קורא לבחון ברמת שברירי השניות דפוסים דינמיים של אירועים, אינטראקציות וטקסים שהובילו לאלימות ולאחר את נקודות המפתח שבהן מצבים הופכים אלימים. לדבריו, הממצאים האמפיריים העולים מבדיקה כזאת מלמדים כי קשה מאוד לחצות את הגבול המפריד בין מצבי עימות ובין אלימות. מתברר שרוב מצבי העימות מסתיימים בלא כלום, כלומר שהאלימות "נכשלת". גם כשמצבים הופכים לבסוף, באופן חריג, לאלימים, אלימות זו רחוקה מאוד מהאלימות המוצגת באופן פופולרי בסרטים, במיתוסים, בשיחות, ואף במחקר המלומד. נוסף על כך, מצבים שבהם האלימות "מצליחה" לפרוץ הם קצרים מאוד ורוויים פחד רגשי שמוביל לשיתוק ולהפעלה לא יעילה של כוח. למשל, נמצא שרבים מחיילי החי"ר אינם מפעילים את נשקם האישי אפילו תחת אש, והמעטים שמתעשתים לבסוף פועלים לא אחת באופן לא יעיל, כלומר פוגעים מעט מאוד באויב ביחס לכמות האש שהם מייצרים, ולא אחת פוגעים בחבריהם. מכאן מסיק קולינס כי לבני האדם קשה מאוד לחצות את גבול המתח והפחד הרגשי שמעורר עימות, ולכן על פי רוב אלימות אינה "מצליחה". כדי ש"תצליח" צריכים להימצא מעקפים רגשיים שמאפשרים להתגבר על קושי רגשי ובסיסי זה.

מכאן קולינס חוזר שוב ושוב לתיאוריה הטקסטית שפיתח בהמשך לדוקרהיים ולגופמן במודל של ה-IRC (2004). הוא גורס כי על פי עדויות אתנוגרפיות ואתנומטודולוגיות רבות המקיפות תחומים מגוונים, אפשר להסיק כי כל בני האדם, בכל החברות הידועות לנו, עורכים טקסי יומיום שמעוררים סולידריות רגשית. כלומר בני אדם מטבעם הביולוגי-חברתי נוטים לסולידריות, נוטים להיסחף, להיענות ולהתמסר לקצב הרגשי והגופני המשותף שמעורר מפגש פנים-אל-פנים באינטראקציות יומיומיות. יוצא אפוא שבני אדם הם יצורים רגשיים מאוד ומחוויים (hard-wired) מבחינה עצבית ורגשית, ובאמצעות ערוצים רגשיים, נחבאים ובלתי מודעים, הם נוטים להסתכרן מבחינה גופנית ורגשית עם זולתם. לכן אלימות היא קשה. לכן אלימות אינה "מצליחה" על פי רוב, והיא תלויה באופן מכריע בכלכלה של אנרגיה רגשית. במילים אחרות, מצב של אלימות ייטה להתפתח רק כשיתהוו דרכים עוקפות סולידריות, וכשצד אחד יצליח לגייס מידה רבה של תמיכה ועוצמה רגשית ביחס ליריבו. זו התורה כולה: הדינמיקה הרגשית, היכולת לגבור על הסנכרון הסולידרי ויחסי הכוחות הרגשיים המתהווים בתוך מצבים הם הגורם המרכזי שמייצר, מאפשר ומסביר אלימות.

התזה של קולינס פשוטה ויציבה לאורך כל הספר, ומבחינה תיאורטית היא אינה מתפתחת מראשיתו ועד לסופו. זה כוחה, וזו לדעתי גם חולשתה. העובדה שלאורך כל הספר האדיר הזה, לאורך אינספור דוגמאות, קולינס חוזר תמיד אל אותה התפיסה הבסיסית שניסח כבר ב-2004, בלי להציע פיתוח תיאורטי חדש, מעט מאכזבת, שכן הייתי מצפה כי מסע ומסד אמפירי ומתודולוגי כה מפואר יניבו גם תרומה תיאורטית מיקרו-סוציולוגית חדשה, ולא היא. חולשה נוספת של מחקר חשוב זה היא שלפי מחברו "אלימות לא מצליחה בדרך כלל", ועדיין הוא מייחד מקום מצומצם בלבד לניתוח המקרים שבהם אלימות לא "מצליחה" ומציג עוד ועוד דוגמאות למקרים "מוצלחים". וכך, למרות שלב לכה של התזה בספר נוגע לאי הצלחתה של האלימות, עדיין מבחינה אמפירית מוזנח מצב זה ונוצר חוסר איזון מטריד בין התיאוריה לקורפוס האמפירי.

לסיכום, בספר זה מפגין קולינס וירטואוזיות אמפירית ומתודולוגית נדירה, אך תרומתו התיאורטית אינה מרחיקה הרבה מעבר לרעיונות שכבר הציע בעבר (2004). למרות זאת, מדובר במחקר משובח שלהערכת י הפוך לקנוני וראוי שיילמד. כמו כן, אני סבור כי דווקא הקורא הישראלי עשוי למצוא עניין מיוחד בספר, משום שהחברה הישראלית מתוארת לא אחת כחברה אלימה, וכן משום העניין המיוחד שמעוררת אלימות במקומותינו, ובעיקר מפני שבמהלך הספר מרבה קולינס להמציא דוגמאות ויזואליות ואחרות מניתוח מצבי אלימות שאירעו בישראל, בייחוד מעימותים במסגרת הסכסוך היהודי-פלסטיני.

מקורות

Collins, R. (2004). *Interaction ritual chains*. Princeton: Princeton University Press.